

Blaž Vrečko Ilc

GENEZA IN OMEJITVE DOMINANTNE EPISTEMOLOGIJE PREUČEVANJA RASIZMA TER KRITIČNI POTENCIAL ZGODOVINSKO UTIŠANIH ALTERNATIVNIH EPISTEMOLOGIJ

IZVLEČEK

Sodobni družbeni kontekst tako na nacionalnih kot na globalni ravni percipirano zaznamuje nevarno intenziviranje fenomenov rasizmov in posledično substancialna rast različnih intelektualnih in političnih odzivov na te fenomene tudi v družboslovnih okoljih, kjer tem fenomenom ni bila posvečena velika pozornost. Pričujoči članek kritično reflektira nenaslovljen dominanten epistemološki okvir prevladujočih analiz in razumevanj rasizmov, ki na redukcionističen način zamejujejo razumevanje rasizmov, zgodovinskega pojava teh fenomenov in njihove trdoživosti v okviru liberalno-demokratskih kapitalističnih družb, organiziranih v okviru nacionalne države. Preko refleksije geneze in temeljnih koordinat te epistemologije in navezujoč se na alternativne epistemologije, ki so bile utišane, vzpostavi okvir za potencialno kompleksnejši pogled na sodobne fenomene rasizmov.

KLJUČNE BESEDE: rasizem, epistemologija, Hannah Arendt, Oliver Cox, Franz Fanon

The dominant epistemology for studying racism and critical potential of historically forgotten epistemologies

ABSTRACT

The rise of racist phenomena both globally and locally is perceived ever more as a crucial issue in the present socio-political context. This has led to the substantial growth of intellectual considerations on the phenomena, even in local contexts

where racisms have rarely been analysed. The article critically analyses the central issues of the dominant epistemology of most existing research and reductionist understandings of racisms, their historical developments and persistence in liberal-democratic capitalistic societies organised as nation states. By reflecting on the genesis and fundamental coordinates of the dominant epistemology and utilising the insights of alternative epistemologies, a framework is established for a more nuanced understanding of racisms that mirrors the complexity of these phenomena.

KEY WORDS: *racism, epistemology, Hannah Arendt, Oliver Cox, Franz Fanon*

1 Uvod

Rasistični diskurzi in politike, ki so spremljali in uokvirjali evropsko migracijsko krizo, zmaga Donalda Trumpa na ameriških predsedniških volitvah na krilih rasistične retorike, rasistični diskurzi, ki so odločilno prispevali k brexitu, rasistični morilski pohodi skrajnih desničarjev v Evropi, ZDA, Avstraliji in Novi Zelandiji so pokazali, da sodobne domnevno postrasne liberalno-demokratske ureditve niso imune na revitalizacijo fenomena rasizma. Hkrati je izvolitev skrajno desnih populistov, kot so na primer Narendra Modi v Indiji (2014), Rodrigo Duterte na Filipinih (2016) in Jair Bolsonaro v Braziliji (2019), ki so operirali z eksplicitno rasističnimi diskurzi, pokazala, da gre za globalne politične in družbene fenomene. Posledično so ti fenomeni sprožili obsežne medijske, politične in akademske odzive, ki so poskušali kritično reflektirati revitalizirane in intenzivirane pojave rasizma tudi v nacionalnih kontekstih (npr. slovenskem), kjer so bile takšne refleksije v preteklosti redke.

Večja pozornost pa ni vodila v kompleksnejše razumevanje rasizmov in njihove vloge v delovanju sodobnih liberalno-demokratskih kapitalističnih ureditev, organiziranih v okviru nacionalnih držav. V večini primerov je popolnoma umanjala kritična samorefleksija v smislu problematiziranja prevladujočih razumevanj, ki rasizme dojemajo kot nekaj »naključnega«, kot nekaj, kar se vedno dogaja »drugje«, bodisi v preteklosti bodisi na skrajni desnici bodisi med neizobraženimi, revnimi skupinami socialnega dna družbe (glej Sloomweg, van Reekum in Schinkel 2019; Van Dijk 1993). V tem okviru so se perpetuirala razumevanja rasizma kot patološkega stanja posameznikov in skupin, ki trdno verjamejo v ideje o biološki superiornosti in inferiornosti določenih skupin. Pri tem so te ideje prevladujoče osmišljene kot zmota ali stranpot modernosti oziroma ostanek neke manj razsvetljene dobe, ki naj bi bila antitetična sodobnim liberalno-demokratskim državam. Vzporedno se rasizme osmišlja kot izolirane primere predsodkov, ki jih pač posedujejo in udejanjajo raznolike skupine (od neonacistov do islamskih fundamentalistov) v družbi ne glede na zgodovinsko

vzpostavljene hierarhije in asimetrične oblastne strukture, kar odločilno vpliva na konkretni položaj in moč teh skupin in kar dejansko negira vsakršno ekvivalenco med temi skupinami ter učinkom njihovih praks in idej (Lentin 2017). Takšna razumevanja rasizma so tako omogočila enostavno epistemološko in ontološko ločitev tako v raziskovanju kot v okviru politik med »dobrim« nerasističnim večinskim delom družbe in »slabimi« rasisti, ki motijo implicitno in eksplicitno predpostavljeno harmonijo demokratične skupnosti v njeni sodobni raznolikosti in heterogenosti ter njeni zavezanosti k spoštovanju raznolikih manjšin. Večina preučevanja rasizma kot tudi protirasistične politike liberalno-demokratskih držav sloni na rasizmu in ga osmišlja v okviru dominantne epistemologije, ki utrjuje hegemonsko fantazmo o protirasističnem temelju modernih liberalno-demokratskih kapitalističnih ureditev. Kritično nereflektirana dominantna epistemologija namreč v samem izhodišču tako raziskovalkam/raziskovalcem kot oblikovalkam/oblikovalcem protirasističnih politik zamejuje horizont vprašanj, ki jih je možno preučevati v okviru rasizma, zamejuje interpretativne okvire, ki bodo uporabljeni za analizo, in zamejuje razpon uporabe pridobljene vednosti (Collins 2000). Dominantna epistemologija zamegli tako osrednjost brutalnih, z rasizmi prežetih zgodovinskih procesov (moderno suženjstvo, kolonializem in imperializem ter vzpostavljanje globalnega kapitalističnega sistema) za genezo modernih liberalno-demokratskih ureditev. Hkrati pa zamegli rasistična delovanja v in preko obstoječih nacionalnih in globalnih struktur, politik in institucij, ki omogočajo raznolik diapazon rasističnih praks, od javno izpostavljenih splošno vidnih in povečini obsojanih ekstremnih rasističnih izpadov posameznikov in skupin do prikritih, naturaliziranih, objektiviziranih rasističnih delovanj in praks (npr. migracijske in varnostne politike, vojaške intervencije vojne proti terorizmu, tehnološki nadzor in vohunjenje, getoizacija), ki diskriminirajo, deprivilegirajo, izključujejo in izkoriščajo te iste populacije. Nadalje dominantna epistemologija zakrije kompleksnost rasizmov v smislu njihove hkratne individualne, splošno družbene, državne in zasebne ter korporativne in civilnodružbene dimenzije kot tudi nacionalno-lokalne in transnacionalne dimenzije. Končno pa zakrije dejanskost rasizmov kot globalnih asimetričnih struktur oblasti, ki imajo zelo podobne učinke v zelo raznolikih družbeno- in geopolitičnih realnostih.

Pričujoči članek tako sloni na predpostavki, da se mora sistematično preučevanje rasizma soočiti z dominantno epistemologijo preučevanja rasizma, ki zamejuje premislek fenomena rasizmov v okviru določenega historičnega in geopolitičnega konteksta. Pri tem pa ne predpostavlja, da je polje preučevanja popolnoma dominirano in determinirano s strani določene epistemologije, saj prav nepopolnost dominacije omogoča našo refleksijo. Z zamejenostjo ciljamo na to, da so temeljne koordinate polja raziskovanja rasizma izšle iz historičnih

epistemoloških in družbenopolitičnih bojev, v okviru katerih so prevladale tiste, ki so in še vedno podpirajo in omogočajo obstoječa oblastna razmerja, strukture, institucije in prakse ter diskurze in so omogočane s strani obstoječih oblastnih kapitalističnih, rasističnih in nacionalističnih razmerij, struktur, institucij ter praks in diskurzov moči, prisotnih v liberalnih demokracijah. Kritični premislek historičnih epistemoloških bojev in temeljnih historično vzpostavljenih koordinat prevladujočega preučevanja rasizma je eden ključnih izhodiščnih korakov, da se kot raziskovalci izognemo temu, da bi nas te temeljne koordinate bodisi na zavedni bodisi nezavedni ravni omejevale pri raziskovanju fenomenov rasizmov. Pri tem pa je kritični premislek dominantne epistemologije ključen predvsem v lokalnih družboslovnih kontekstih, kot je slovenski,¹ v katerih so raziskave fenomena rasizmov sporadične, nesistematične in tesno prepletene s trenutno aktualnimi političnimi dogodki, ki so politično in nato družboslovno uokvirjeni kot izrazi rasizma. Se pravi v kontekstih, v katerih ni razvit sistematičen premislek samega epistemološkega polja preučevanja rasizmov. Ravno v takšnih kontekstih lahko kritična refleksija dominantne epistemologije in izbranih zgodovinskih alternativnih epistemologij doprinese k razširitvi obstoječih koordinat razumevanja in preučevanja fenomena rasizmov.

V pričujočem članku bomo najprej kritično reflektirali zgodovinsko vzpostavljanje in koordinate dominantne epistemologije preučevanja rasizma. Pri tem bo poudarek na temeljnih pogojih možnosti vzpostavitve dominantne epistemologije, njenih izhodiščnih ontoloških in predvsem epistemoloških dilem ter analizi ključnih zgodnjih pristopov k preučevanju rasizma, njihove pluralnosti, raznolikosti, komplementarnosti in konfliktnosti. Tej analizi bo v drugem delu sledila kritična refleksija izbranih alternativnih epistemologij rasizma, ki so se pojavile vzporedno z dominantno, a so bile povečini utišane, pozabljene ali izrinjene na robove znanstvenega preučevanja fenomena rasizma. Pri tem bodo ti uvidi reflektirani z vidika njihove sodobne relevantnosti.

1. V slovenščini ni niti prevedene niti izvirne sistematične monografije na polju preučevanja rasizmov, ki analizira in reflektira historičnost, dinamičnost, multidimenzionalnost, heterogenost ter kompleksnost fenomena rasizmov. Edina znanstvena produkcija so dela slovenskih družboslovcov in družboslovcov, ki se pojavljajo zelo sporadično in ne tvorijo kontinuiranega in sistematičnega preučevanja rasizmov. Obstoječi članki, ki deloma konceptualno reflektirajo fenomen (glej Baskar 2004; Jalušič 2015; Krašovec 2004; Pajnik 2015), ne reflektirajo epistemološkega polja preučevanja rasizmov v smislu premisleka različnih pristopov in njihove implikacije za zamejevanje fenomena rasizmov. Prisotno je tudi okrnjeno poznavanje izjemne raznolikosti in potentnosti »klasikov« in sodobnih oziroma sodobnejših osrednjih tujih avtorjev na polju.

2 Dominantna epistemologija in njeni zgodovinski pogoji možnosti

Konstituiranje dominantne epistemologije preučevanja rasizmov se je pričelo v 1930. letih v ameriškem družboslovnem kontekstu (Banton 1970). Bilo je neločljivo povezano s procesom intenziviranja in proliferacije znanstvenih refutacij ideje ras kot naravnih, diskretnih in trdnih delitev človeštva, katerim so inherentne določene kulturne značilnosti in intelektualne sposobnosti. Hkrati je na vzpostavitev polja ključno vplival odziv na vzpon nacizma v Nemčiji, ki je bil legitimiran z rasno znanostjo, ta pa je Jude in druge »narijske« skupnosti vzpostavila kot inferiorne rase. Med znanstveniki in aktivisti se je tako pojavil imperativ za oblikovanje koherentne kritike načina, na katerega je bila v Nemčiji ideja rase uporabljena za državne politike. Sam pojem je bil tako v javnostih ZDA in drugih zahodnih držav formuliran in populariziran kot kritični inštrument, s katerim so se napadle rasistične teorije, na osnovi katerih so nacisti izključevali, diskriminirali in v končni fazi ubijali Jude (Fredrickson 2002; Lentin 2015). Prav katastrofalne posledice druge svetovne vojne so rasizmu kot pojmu povečale njegov pomen in ugled, ki je kulminiral v izjavah *The Race Question* (Rasno vprašanje) (1950) in *The Nature of Race and Race Difference* (Narava rase in rasne razlike) (1951) Organizacije združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo (UNESCO), katerih namen je bil prepričati, da bi bil diskurz »rase« v prihodnosti uporabljen za podobne politične cilje, kot jih je imela nacistična Nemčija. Pomembno vlogo je igrala tudi raziskava *The Race Concept: The Results of an Inquiry* (Koncept rase: Rezultati raziskave), izvedena leta 1952 v okviru UNESCA. V izjavi je bila tako zavržena ideja o obstoju ras kot diskretnih človeških skupin (Miles in Brown 2004). Rasizem je bil izhodiščno formuliran kot inštrument kritike v okviru protirasističnega diskurza, ki je temeljil na osnovni predpostavki, utemeljeni na razsvetljenskem razumevanju resnice (Stoler 1997). Ta naj bi že sama na sebi vsebovala emancipatorni potencial, v smislu če lahko zavrremo znanstveno kredibilnost pojma rase, lahko odpravimo rasizem. V tem epistemološkem okviru naj bi bili rasizmi življenjsko odvisni od znanstvene kredibilnosti pojma rase. Pojem se v 1950. letih postopoma vpiše v vsakdanjo uporabo in postane vseprisoten, pri čemer podobno kot drugi analitični pojmi, ki so prešli v zdrav razum, dobi določeno nekritično in moralistično vsebino (Miles in Brown 2004). Pojem je namreč v vsakdanji uporabi pričel igrati vlogo inštrumenta za moralne/moralistične sodbe in je kot tak postal inštrument moralne diskvalifikacije posameznikov ali skupin. Neločljivo je postal povezan z grozotami nacistične Nemčije oziroma holokavstom (Lentin 2015). Začel se je osmišljati kot koherenten in strukturiran niz predpostavk o »naravnih« supe-

riornosti določene rase in inferiornosti drugih ras, ki so ohranjane v navezavi na formalno organizirane empirične dokaze. To vsebino vsakdanjega pojma rasizma je mogoče pripisati dominantni epistemologiji preučevanja rasizma, ki se je vzpostavila v okviru geneze polja preučevanja rasizma (Miles in Brown 2004).

2.1 Pričetek konsolidacije dominantne epistemologije preučevanja rasizma

Ključno vlogo pri popularizaciji pojma so igrala dela ameriške antropologinje Ruth Benedict, predvsem *Race: Science and Politics* (Rasa: znanost in politika) (1940) in *Race and Racism* (Rasa in rasizem) (1945) (glej Miles in Brown 2004). Knjigi predstavljata ključni deli v kontekstu celovite refutacije znanstvenosti prepričanj zagovornikov rasne neenakosti.² V delih sta združeni tako zgodovina rasizma kot teoretska diskusija o razmerju med rasno in versko netoleranco, ki naj bi imeli drugačno zgodovino, a podobno esenco in funkcijo. Rasizem naj bi bil dogma, ki trdi, da je ena etnična skupina s strani narave obsojena na prirojeno inferiornost, medtem ko je druga »obsojena« na superiornost. Rasizem na bi bil nadaljevanje zgodovinsko mnogo starejšega preganjanja manjšin. Tretji rajh naj bi sledil dolgi seriji zgodovinskih precedensov evropskega antisemitizma (Benedict 1940/1943).

Naslednje ključno delo je bilo delo švedskega ekonomista Gunnarja Myrdala *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy* (Ameriška dilema: Črnski problem in sodobna demokracija) iz leta 1944. Imelo je izjemen vpliv³ na osmišljanje rasizma v ZDA in širše (Miles in Brown 2004). Myrdalovo delo je eno osrednjih del osmišljanja (ameriškega) rasizma preko kastnega modela. Če so razmere med kastami »črncev« in »belcev« z vidika moči asimetrične in konfliktno, je model impliciral določeno nekonfliktnost samih »rasnih« kast. Asimetrična distribucija pravic in privilegijev naj bi bila dokaz o obstoju rasnega kastnega sistema, ki strukturira odnose in razmerja med dominantno »belo« kasto in podrejeno »črno« kasto. Preprečevanje porok med pripadniki različnih rasnih kast naj bi bilo analogno poročnim praksam tradicionalnih

2. Pogostokrat spregledan element dela je ideja postopne emancipacije Afroameričanov. Benedictova namreč zavrača takojšnje polnopravno državljanstvo za Afroameričane, saj ti zaradi težkih socialnih razmer in svoje neizobraženosti niso sposobni polnopravne participacije v ameriški politični skupnosti. Trdila je, da je treba te »pomanjkljivosti« Afroameričanov nasloviti, preden se jih pripusti v ameriško politično skupnost (Benedict 1940/1943).
3. Glede na podatek Google učenjaka (dostop 2. 6. 2020) je bilo delo citirano v 8340 sekundarnih delih.

kastnih sistemov. Hkrati naj bi se vzpostavil celovit sistem predsodkov in praks, ki so »črnce« umeščali v inferiorni položaj v družbi, pri čemer naj bi osrednjo vlogo pri ohranjanju sistema igrali »beli« delavci kot bolj rasistični od srednjega sloja in elit (Myrdal 1944: 57–60).

2.2 Konsolidacija liberalnega protirasizma kot osrednjega okvira prevladujoče epistemologije preučevanja rasizma

Ključno intelektualno delo pri zamejevanju liberalnega epistemološkega okvira preučevanja rasizma, ki se je po drugi svetovni vojni vzpostavil kot dominanten, sta opravila Ashley Montagu in Hannah Arendt. A. Montagu je igral osrednjo vlogo v procesu formulacije izjav UNESCA. Posledično so imele njegove ideje in ugotovitve velik vpliv na preučevanje rasizma na globalni ravni (Back in Solomos 2000). H. Arendt pa velja za eno od ključnih (liberalnih) filozofinj 20. stoletja, ki je preučevala raznolike fenomene, vključujoč totalitarizem, v okviru katerega je preučevala tudi rasizem.

Medtem ko je osrednje delo Montaguja na polju preučevanja rasizma *Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy Of Race* (Človekov najnevarnejši mit: Lažnost rase) (1945), H. Arendt svoje osrednje ideje in ugotovitve glede rasizma in njegove historične konstitucije poda v svojem temeljnem delu *Izvori totalitarizma* (1951/2003), pri čemer dejansko ponovi ideje, ki jih je podala že leta 1944 v članku *Race-Thinking Before Racism* (Rasno mišljenje pred rasizmom). Montagu raso osmišlja kot mit in rasizem kot utemeljen na mitu rase. Rasizem je bil zanj morilska doktrina, odgovorna za poboj milijonov Judov v drugi svetovni vojni. Razume ga kot določene vrste kolektivno patologijo, kot bolezen, ki je okužila zdrave fundamente demokratične družbenopolitične ureditve. Rasizem in demokracija naj bi bila popolnoma nekompatibilna, saj je rasistična doktrina poponoma nasprotna vsem postulatam demokratičnih ureditev. Ideja rase kot temelj doktrine rasizma naj bi bila ena največjih zmot⁴ moderne dobe (Montagu 1945: xii). Po H. Arendt (2003: 220) pa naj bi bil rasizem oblika ideologije, ki naj bi podajala intimno vednost o skritih univerzalnih zakonih, ki naj bi vladali naravi in človeku. Rasizem naj bi predstavljal zelo uporabno politično orodje in orožje, ki pa je bilo kontinuirano razvijano in nadgrajevano. Bil naj bi popolnoma nekompatibilen z vsemi zahodnimi političnimi in moralnimi standardi

4. Montagu idejo rase podvrže ostri kritiki. Pri tem je ključna predvsem njegova ugotovitev glede mešanja populacij. Dejanskost neizogibnega mešanja različnih populacij in njihova hibridizacija naj bi namreč onemogočala kakršnokoli enostavno delitev na diskretne enote/rase. Problematičnost rasnih klasifikacij izpostavlja tudi preko izjemnega števila najrazličnejših klasifikacij, ki temeljijo na določenih arbitrarnih elementih diferenciacije (Montagu 1945: 5).

(Arendt 2003: 249). Nadalje H. Arendt rasizem ostro loči tako od normalnega delovanja kapitalističnega načina proizvodnje kot od modernega nacionalizma, saj naj bi oba imela egalitarno tendenco (2003: 271). Modernemu rasizmu pripisuje osrednji pomen v smislu pogoja možnosti za holokavst, pri čemer izpostavi tesno prepletenost spreminjanja sovraštva do Judov v antisemitizmu in genezo modernega rasizma. Oba strogo zagovarjata historično singularnost modernega rasizma. Rasizem naj bi bil specifična oblika moderne ideologije, ki je absorbirala in reaktivirala določena starejša osmišljanja rasnih razlik, ki naj sama na sebi nikoli ne bi bila možna degenerirati v rasizem (2003: 220). Podobno Montagu kot pogoj možnosti rasizma izpostavi pojav moderne ideje rase, katere genezo locira v drugo polovico 18. stoletja. V tem okviru naredi ostro ločnico med rasizmom kot specifičnim tipom diskriminacije, ki naj bi temeljila izključno na bioloških značilnostih posameznih človeških skupin, ter starejšimi diskriminacijami, ki naj bi temeljile na drugačnih temeljih, kot so vera, kultura, politika in razred (Montagu 1945: 8–9). Oba zavrnete idejo o povezanosti modernega suženjstva z genezo modernega rasizma (Arendt 2003: 240). Oba podobno locirata dejanski vzpon modernega rasizma v 19. stoletje, pri čemer izpostavita psevdoznanstvena spoznanja predvsem ideje »preživetja najsposobnejšega«, ki je bila prepletena z idejo dednosti morfoloških značilnosti in intelektualnih sposobnosti ter morale. Hkrati pa izpostavita odločilno vlogo modernega evropskega imperializma. Znanstveniki, predvsem fizični antropologi, naj bi bili ključni akterji v procesu legitimiranja in naturaliziranja moderne ideje rase (Montagu 1945: 19–21). Pri tem oba trdita, da sama znanost ni bila rasistična, saj naj bi bili za to odgovorni posamezni znanstveniki, ki so padli pod vpliv rasistične ideologije (glej Arendt 2003: 221). Znanstvene rasistične teorije naj bi bile rezultat že med splošno populacijo vzpostavljene rasistične ideologije. Te teorije pa naj bi bile popularizirane v kontekstu imperialnih politik, kjer so služile kot inštrument za podjarmljenje in izkoriščanje nebelih populacij, osmišljanih kot biološko inferiornih (Montagu 1945: 17). Po H. Arendt (2003: 274) naj bi se z nacizmom prakse imperialne dominacije in racionalizacija teh dominacij iz kolonij prenesle v Evropo. H. Arendt rasizem razume tudi kot neločljivo povezan z birokracijo, ki se je vzpostavila proti koncu 19. stoletja. Tedaj naj bi se tudi nacionalizem povezal z elementi rasizma (Arendt 2003: 246). V nasprotju z Montagujem pa H. Arendt reartikulira določene rasistične mite, saj podjarmljene in kolonizirane populacije osmisli kot populacije brez lastne kulture in zgodovine oziroma zgodovinskega spomina (glej Arendt 2003: 251, 256).

2.3 Temeljne koordinate dominantne epistemologije preučevanja rasizma

Temeljne koordinate dominantne epistemologije preučevanja rasizma lahko razberemo že pri naslovljenih osrednjih avtorjih (Bonilla-Silva 1997; Back in Solomos 2000; Miles in Brown 2004). Ti avtorji namreč rasizem prevladujoče osmislijo kot bodisi zbir prepričanij in idej, doktrino, dogmo ali ideologijo (lažno zavest), na osnovi katere so določene človeške skupine osmišljane kot pripadajoče biološko zamejenim kategorijam, ki se med seboj razlikujejo glede na prirojene umske sposobnosti. Implicitna predpostavka te ideje je, da se rasistične ideologije, dogme, doktrine ne spreminjajo in prilagajajo družbenopolitičnim transformacijam. Nadalje rasizem osmislijo kot nekompatibilen z načeli liberalne demokracije ali kot »bolezen« oziroma patologijo, ki je »okužila« moderno družbo. Rasizem osmišljajo kot izhodiščno tuj kapitalističnemu načinu proizvodnje kot tudi fenomenu nacionalizma, saj naj bi imela tako kapitalizem kot nacionalizem izhodiščno egalitarno »naravo«. Gre za eno od ključnih trditev, ki ima velik vpliv na kasnejše preučevanje rasizma, in sicer trditev, da rasizem ni konstitutiven za moderno družbenopolitično ureditev, temveč gre za fenomen, ki se pojavi v specifičnem historičnem kontekstu in specifični družbeni situaciji tega historičnega konteksta, ko so bili določeni predsodki organizirani in nadgrajeni v rasistični ideologiji, dogmi ali doktrini. Pojav rasizma sicer prevladujoče locirajo v obdobje razsvetljenstva, pri čemer vzpostavitev dejanskega modernega rasizma locirajo v obdobje 19. stoletja, v kontekst vzpona imperializma. Že v sami genezi polja preučevanja rasizma je tako identificiran pomemben prispevek razsvetljenskih mislecev k ideji rase in rasističnim idejam. Čeprav identificirajo pomemben prispevek rasistične znanosti k splošni sprejemljivosti rasističnih idej, rasizem znanosti individualizirajo preko osmišljanja posameznih znanstvenikov kot patoloških, kot iracionalnih, kot rasistov. Z znanstveno, politično in splošno družbeno delegitimacijo rasističnih idej naj bi bilo posledično bodisi konec rasizma bodisi bo delegitimacija vodila v zaton rasizma. Grozota holokavsta, ki je bil s strani nemških nacistov racionaliziran preko rasističnih idej, je osmišljena kot ena od osrednjih točk delegitimacije teh idej.

To specifično uokvirjanje epistemologije preučevanja rasizma lahko reflektiramo tudi v smislu določene obrambne strategije, ki naj bi izhodiščno deradikalizirala preučevanje rasizma in njegove zgodovine, ki naj bi rasizem osmisli kot ostanek preteklosti, kot »bolezen« ali patologijo, kot lastnost rasističnih posameznikov. Z drugimi besedami, deradikalizirala naj bi protirasistični boj na novem epistemološkem polju preučevanja rasizma v povojnem kontekstu destabilizacije globalne družbeno-politične in ekonomske ureditve. To destabilizacijo

je zaznamovalo intenziviranje antikolonialnih bojev in krhanje zahodnoevropske globalne dominacije utemeljene na kategoričnem imperativu civilizacijske misije, izhajajoče iz superiornosti Evropejcev. Hkrati pa je destabilizacijo ureditve spremljal strah pred povezovanjem zahodnega kolonializma z nacizmom (Goldberg 2004). Privilegirano pozicijo produkcije vednosti zahodnih (»belih«) akademikov v preučevanju rasizma v smislu nevtralnih subjektov vednosti, ki objektivno preučujejo fenomen rasizma, je bilo posledično treba vzpostaviti, utrditi in obraniti. Hkrati je ta boj predstavljal le delček v širšem prizadevanju ohranjanja privilegiranega globalnega položaja zahodnih družbenopolitičnih ureditev, pridobljenega v kontekstu modernega kolonializma, ki ga je percipirano ogrožal obstoj in delovanje Sovjetske zveze (glej Böröcz in Sarkar 2005).

Prevlada psiholoških pristopov k preučevanju rasizma (glej Banton 1970; Bonilla-Silva 1997), ki vpliva tudi na prevlado osmišljanja rasizma kot zbira prepričanij, idej in predsodkov ter kot ideologije, doktrine in dogme, postane razumljiva glede na temeljne premise psiholoških in sociopsiholoških pristopov, ki so izhajali iz idej, refleksij in ugotovitev del liberalnega pristopa k preučevanju rasizma. Psihološki pristopi so se in se ukvarjajo s posameznikovimi prepričanji, da bi determinirali stopnjo rasizma v družbi. Pri tem uporabljajo vprašalnike, ki se vse od pričetka raziskovanja v 1950. letih ne glede na obsežne transformacije družbenopolitičnih ureditev niso korenito spremenili. Posledično je večina študij v tem okviru preučevanja prišla do zaključka, da stopnja rasizma (v ameriški družbi) pada (glej Sears 1988). Redki avtorji v okviru teh prevladujočih pristopov ugotavljajo trdoživost rasizma, pri čemer ne naslavljajo dejavnikov te trdoživosti (glej Sniderman in Piazza 1993). Analize v okviru psihološkega pristopa rasizem osmišljajo kot značilnost posameznikov, ki so rasistični oziroma imajo predsodke. Družbe oziroma družbenopolitične ureditve niso inherentno rasistične, saj naj bi bil rasizem fenomen, ki deluje na individualni ravni. Prevladujoče je rasizem razumljen kot niz idej, ki nima materialnega temelja v moderni družbi, posledično naj bi bile rasistične ideje, ki jih artikulirajo posamezniki, nespremenljive in enake skozi čas. Rasisti 19. stoletja naj bi posledično imeli enake ideje kot rasisti druge polovice 20. stoletja in 21. stoletja. Takšno razumevanje rasizma omogoča osmisлити rasistične posameznike kot posedujoče napačna, neracionalna prepričanja oziroma predsodke. Rasisti so v tem okviru osmišljanja rasizma razumljeni kot iracionalni, saj naj rasizem ne bi imel nobenega dejanskega družbenega temelja. Adornova (1950) vplivna študija o avtoritarni osebnosti je tipičen predstavnik tega pristopa. Rasisti so osmišljeni kot posedujoči specifično avtoritarno osebnost. Slednja naj bi vključevala na stereotipih temelječe osmišljanje sveta, prikrit sadizem, slavljenje moči in slepo podrejanje avtoriteti. Prevlada psiholoških pristopov v povojnem

preučevanju rasizma je razumljiva, saj ti pristopi dovoljujejo jasno distinkcijo med patološkimi posamezniki, ki imajo iracionalna prepričanja in jih tudi jasno izražajo, ter drugimi družbenimi akterji, ki so racionalni in s tem nerasistični. Posredne, prikrite in subtilne rasistične izjave tako v preteklosti kot sedanjosti v tem epistemološkem okviru niso relevantne za detektiranje. Rasizem je tesno prepleten z iracionalnostjo in hkrati trdno lociran v psihologijo posameznika in psihologijo določenih družbenopolitičnih skupin (skrajnih desničarjev ali islamskih fundamentalistov ipd.). Sistem oziroma družba in njene institucije tako niso osmišljane kot izhodiščno rasistične oziroma je rasizem razumljen kot stvar preteklosti teh družb. Posamezniki, ki so dojeti kot rasistični, pa se enostavno niso prilagodili na sedanjo nerasistično družbenopolitično realnost. Rasizem je osmišljen kot »bolezen« preteklosti in posledično se ga lahko »ozdravi« preko izobraževanja rasističnih posameznikov (glej Bonilla-Silva 1997).

3 Zgodovinske alternativne epistemologije I. – uvidi marksističnih pionirjev preučevanja rasizma kot neizkoriščen vir idej sodobnim kritičnim epistemologijam

Kljub prevladi liberalnih in kasneje tudi psiholoških pristopov k preučevanju rasizma so se že v kontekstu formacije tega epistemološkega polja pojavile alternativne epistemologije, ki so vršile kritiko prevladujočega razumevanja. Hkrati pa so te epistemologije razvijale uvide v fenomene rasizmov, ki so bili revolucionarni ne le v obdobju geneze epistemološkega polja, temveč imajo še danes kritično ostrino. Glede na naslovljeno strateško funkcijo hegemonске epistemologije preučevanja rasizma v smislu ohranjanja temeljnih struktur in razmerij obstoječe ureditve je razumljivo, da so bile te alternative utišane. Presenetljivo pa je, da so te epistemologije v veliki meri pozabljene in njihovi uvidi omejeno uporabljeni v sodobnih bolj kritičnih premislekih rasizma. Pri tem je zanimivo, da so nekateri zgodovinski avtorji in njihovi uvidi skoraj popolnoma pozabljeni. Drugi avtorji pa so sicer splošno znani in nekateri med njimi so celo med bolj citiranimi, pri čemer je njihov revolucionarni prispevek k preučevanju rasizma spregledan, nenaslovljen in pozabljen. Posledično uvidi zgodovinskih alternativnih epistemologij predstavljajo premalo ali dejansko neizkoriščen vir idej za oblikovanje sodobnih kritičnih epistemologij. Kar pa seveda ne pomeni, da teh alternativnih epistemologij in njihovih uvidov ni mogoče podvreči konstruktivni kritiki v smislu njihove nadgradnje s sodobnejšimi kritičnimi uvidi o rasizmu in s kritičnimi uvidi delovanja moderne družbenopolitične in političnoekonomske ureditve na drugih poljih preučevanja.

Pri refleksiji zgodovinskih alternativnih epistemologij se moramo izhodiščno zavedati, da so te imele specifične pogoje možnosti njihove artikulacije. Anti-kolonialni boji, oktobrska revolucija in intenziviranje mobilizacije progresivnih sil preko gibanja za državljanske pravice Afroameričanov so v medvojnem ter vojnem in povojnem obdobju odprli prostor za artikulacijo alternativnih razumevanj (Goldberg 2004). Kar pa ne pomeni, da se določeni nastavki kritičnih epistemologij rasizma niso pojavili že prej.⁵ Skupna vsem avtorjem prvih nastavkov in celovitih kritičnih epistemologij je njihova lastna subjektivna pozicije v smislu pripadnikov »črnskih« (afroameriške, afrokaribske) družbenopolitičnih skupnosti in s tem njihova pozicija na marginah znanstvene skupnosti.

Eden prvih, ki poskuša kritično premišljevati rasizme, je dr. W.E.B DuBois. DuBois predstavlja ne le očeta afroameriške sociologije, temveč hkrati enega od pionirjev sistematičnih empiričnih socioloških študij ameriške družbe. DuBois poda izhodiščne postavke za preučevanje rasizma v njegovi zgodovinski in sinhroni perspektivi, v njegovi strukturalni, razredni in individualni dimenziji ter njegovi materialno-ekonomski, simbolni in psihološki dimenziji (glej Winant 2000). Hkrati je eden prvih, ki problematizira možnost odprave rasizma v okviru obstoječega liberalno-demokratskega kapitalističnega sistema, saj rasizem prične osmišljati kot temeljno strukturo delovanja ameriškega političnega, družbenega in ekonomskega sistema, ki se brez radikalne transformacije celotne ureditve ne bo odpravila (glej Du Bois 1935/2013). DuBois je prvi avtor, ki poskuša marksistično misel deloma aplicirati na fenomen rasizma. Prav zgodovinska dela, ki so Marxovo in marksistično misel aplicirala na fenomen rasizma, pa predstavljajo ene prvih kritičnih oziroma alternativnih epistemologij preučevanja rasizma. Izhodiščno najbolj revolucionarno pionirsko vlogo sta pri tem igrala ameriški sociolog Eric Williams in trinidadsko-ameriški sociolog Oliver Cox.

Eric Williams v svojem delu *Capitalism and Slavery* (Kapitalizem in suženjstvo) (1944) postavi revolucionarno tezo, da so bili dobički, pridobljeni iz trikotne trgovine Evropa – Afrika – Amerika, ključni za britanski industrijski razvoj oziroma za industrijsko revolucijo. Williamsovo delo je osredotočeno predvsem na gospodarsko dimenzijo in razvoj atlantskega gospodarskega sistema. V svojem delu poleg ključnosti suženjstva za britansko industrijsko revolucijo zagovarja hipotezo, da abolicijska trgovina s sužnji in suženjstva ni bila posledica humanističnih vzgibov Britancev, temveč ekonomske kalkulacije, saj suženjstvo in trgovina s sužnji nista bila več dobičkonosna. Njegova razlaga rasizma je posledično

5. Nastavke lahko najdemo pri Afroameričanu in abolicionistu Frederica Douglasa in prvi afro-ameriški feministki Sojourner Truth, ki sta v 1840. in 1850. letih reflektirala svojo situacijo nekdanjih sužnjev.

strogo ekonomistična. Rasizem naj bi bil tako neposreden produkt suženjstva in motivi za zaslužjitev »črncev« naj bi bili izključno ekonomski. Zaslužnjevanje »črncev« naj bi bilo neločljivo povezano z dejstvom cenenosti »črncev« kot delovne sile, in ne z njihovo barvo polti. Obstoječi predsodki Evropejcev proti »črncem« naj ne bi igrali odločilne vloge. Rasizem tako neločljivo poveže z vzpostavitvijo kapitalističnega načina proizvodnje in globalnega kapitalističnega ekonomskega sistema (Williams 1944: 7, 19). Kljub omejitvam Williamsovih uvidov, ki izhajajo iz njegovega ekonomizma ter nenaslavljanja sfere reprodukcije in politično-ideološke dimenzije, so njegove teze o inštrumentalnosti rasizma v okviru vzpostavljanja in delovanja moderne kapitalistične ureditve na globalni ravni in v nacionalnih kontekstih še danes izjemno relevantne. Kot take so pertinentno izhodišče za oblikovanje sodobne kritične epistemologije, ki nikakor ne more biti celovita, če ne naslovi političnoekonomske dimenzije rasizma oziroma njegove funkcije v produkciji in reprodukciji lokalnih, regionalnih in globalnih kapitalističnih razmerij, struktur in institucij. Hkrati ne moremo govoriti o celovitem zgodovinskem premisleku vzpona moderne družbe, če ne naslovimo rasizma in z njim neločljivo povezanega modernega suženjstva.

Če so Williamsovi uvidi zelo omejeno prisotni v sodobnih epistemologijah preučevanja rasizma, pa so uvidi Oliverja Coxa skorajda pozabljeni. Za razliko od ekonomistične in s tem redukcionistične analize vzpona in razvoja rasizma, ki jo poda Williams, Cox poda še danes eno najbolj lucidnih in kompleksnih analiz vzpona, razvoja in delovanja rasizma, ki ga neločljivo poveže z vzpostavitvijo moderne družbenopolitične in političnoekonomske ureditve. Hkrati Cox poda prvo refleksijo epistemološkega polja preučevanja rasizma, saj analizira in poda marksistično kritiko tedaj in še danes prevladujočih pristopov. V svojih delih, predvsem v *Race and Caste: A distinction* (Rasa in kasta: Razlika) (1945) kot dominanten okvir osmišljanja rasizma identificira osmišljanje rasističnega sistema kot kastnega sistema. Rasizem je po Coxu (1945: 360–361) historično in geopolitično singularen in kot tak kvalitativno drugačen sistem od vsakršnega tradicionalnega kastnega sistema. Osmišljanje ameriškega rasizma preko kastnega sistema naj bi mistificiralo tako proces kot izvor rasnih razmerij, ki naj bi bila rezultat izkoriščanja delovne sile v okviru kapitalizma. Rasizem naj za razliko od kastnega sistema ne bi bil utemeljen na kulturnih razlikah, temveč na rasnih. Cox zavrne tudi osrednji pomen rasizma belih delavcev pri represiji črncev. Po Coxu je namreč kompetitivni antagonizem med belimi delavci in črnci vzpostavljan in skrbno ohranjan s strani kapitalistov oziroma izkoriščevalcev tako belih delavcev kot črncev. Posledično Cox odstrani elemente prelaganja krivde za represijo s kapitalistov na delavce. Rasizem je treba osmisлити v njegovi kompleksnosti z upoštevanjem specifičnega položaja in interesov bele oligarhije južnih držav ZDA in

na splošno ameriškega vladajočega razreda. Rasni odnosi naj bi bili pertinentni kapitalizmu kot modernemu, na dobičku temelječemu gospodarsko-političnemu sistemu, ki ga določa izkoriščanje in mobilna delovna sila mezdnih delavcev. To nadzorujejo nadzorniki dela, ki želijo omejiti asimilacijo podrejenih skupin, kot so črnci (Cox 1945: 365). V svojem delu *Caste, Class and Race* (Kasta, razred in rasa) (1948) zgodovino rasizma osmisli kot tesno prepleteno z razvojem moderne kapitalistične družbe. V njem nadalje razvije kritiko drugih pomembnih pristopov k preučevanju rasizma, ki še danes tvorijo jedro prevladujoče epistemologije. Kot pomembne pristope identificira razumevanje rasizma v smislu etnocentrizma, netolerance in ideologije (v simbolnem smislu) oziroma filozofije rasne antipatije, ki jo poleg kastnega razumevanja identificira kot najbolj razširjeno razumevanje rasizma. Etnocentrizem in netoleranca naj ne bi bila primerna za razlago rasizma predvsem zaradi svoje univerzalnosti. Pristop v smislu rasistične ideologije pa označi za redukcionističen, saj naj ne bi upošteval materialnih praks in struktur izkoriščanja modernih družbeno-političnih ureditev. V svoji kritiki neposredno zavrne razumevanje rasizma kot ideologije Hahne Arendt (glej Cox 1959: 321). Izvor rasizma trdno locira v evropski geopolitični kontekst in temporalno v kontekst vzpona kapitalizma in nacionalizma. Dejanskost rasnega izkoriščanja in rasnih predsodkov v drugih geopolitičnih kontekstih je po Coxu posledica globalnega dosega kapitalizma. Z vzponom kapitalističnega gospodarstva, utemeljenega na odnosu delo – kapital – dobiček, so se rasni odnosi vzpostavili kot integralni element razrednega boja. Črna barva kože tako ni bila razlog za to, da so temnopolti postali objekt izkoriščanja in zaslužnjevanja, temveč se je rasizem formiral *post-festum* kot orodje za izkoriščanje delavcev. Kot historična ontološka pogoja možnosti modernega rasizma Cox izpostavlja srednjeveški antagonizem med kristjani in Judi ter pričetek modernega evropskega kolonializma. V tem kontekstu naj bi se razvile prve ideje in koncepcije o superiornosti »belih« Evropejcev in Iberski polotok naj bi bil prostor izvora modernih rasističnih idej (Cox 1959: 332). Cox namreč moderni rasizem neločljivo poveže s specifičnim gospodarskim okvirom in okvirom racionalizacije, ki je vzpostavil idejo inherentne/biološke inferiornosti, tesno povezane s potrebami izkoriščanja delovne sile. Ta naj bi se dejansko začel vzpostavljati z »odkritjem« Amerike. V tem kontekstu naj bi se razvila družbeno-gospodarska matrica rasnega antagonizma, ki je vključevala komercializacijo človeškega dela v Karibih in Amerikah, intenzivno tekmovanje med poslovnimi interesi zahodno-evropskih mest za kapitalistično izkoriščanje virov teh področij, razvoj nacionalizma ter konsolidacijo evropskih nacij in zmanjševanje vpliva rimskokatoliške cerkve, ki je pred tem omejevala svobodno izkoriščanje gospodarskih virov predvsem preko prakse krsta, ki je Neevropcem omogočila vstop v cerkveno občestvo in s tem pravice, povezane s pripadnostjo temu ob-

čestvu (npr. prepoved zaslužjenja kristjanov). Zgodil naj bi se ključen prelom v osmišljanju in materialnih odnosih med Evropejci in neevropskimi ljudstvi, ki so od tistega trenutka dalje temeljili na ostri asimetriji moči in hierarhičnem razumevanju razmerja med Evropejci in neevropskimi koloniziranimi/zavojevanimi ljudstvi (Cox 1959: 332–340). Vzpostavljanje modernega rasizma tesno poveže tudi z modernim suženjstvom in na rasnem izkoriščanju temelječim gospodarstvom. Pri tem izpostavi osrednjo vlogo, ki jo je suženjstvo igralo pri vzpostavljanju rasizma. Rasni predsodki naj bi bili sicer prisotni pred vzponom kapitalizma, vendar pa so jih kapitalisti razvili do modernih dimenzij, saj so ti predsodki postali uporabni za akumulacijo kapitala (Cox 1959: 332–333). Kapitalistično izkoriščanje temnopoltih delavcev in rasistična »teorija« naj bi bila neločljivo povezana in naj bi se vzpostavila v odnosu sokonstitucije in sopodpiranja. Podobno kot začetniki liberalnih pristopov pa dejansko stopnjo »zrelosti« rasizma Cox locira šele v drugo polovico 19. stoletja, v obdobje vrhunca imperializma, v okviru katerega so velike nacionalistične (imperialne) sile Evrope pričele legitimirati svoje gospodarsko izkoriščanje neevropskih populacij ter ne-povsem evropskih populacij preko teorij rasne superiornosti in rasnega gospodstva (Cox 1959: 338–345).

V luči zgornjih uvidov marksističnih pionirjev na polju preučevanja rasizmov se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri so še vedno relevantni oziroma lahko predstavljajo vir, iz katerega lahko črpajo sodobne kritične epistemologije. Ključen uvid, ki je še kako relevanten za sodobno kritično epistemologijo, a se vedno znova pozablja, zanemarja, ne preišča in ne uporablja, je na prvi pogled enostaven uvid o konstitutivni povezanosti razvoja in delovanja rasizma ter kreacije kategorij rase in vzpostavljanja ter delovanja moderne družbenopolitične in političnoekonomske ureditve tako na lokalni in regionalni kot na globalni ravni. Vsaka deklarirano alternativna epistemologija preučevanja rasizma, ki ne naslovi radikalnega dejstva, da rase ne obstajajo pred rasizmi je nekritična. Podobno nekritično je, če se osmišljanje rase loči od delovanja rasizmov Prav tako pa je nekritično teoretizirati rešitve in oblikovati vizijo prihodnosti, ki bi odpravila rasizem in ne odpravila rase. Alternativne epistemologije, ki ne naslovijo omenjenega konstitutivnega razmerja med raso in rasizmom, tako perpetuirajo obstoječ status quo. Pri tem je treba pri oblikovanju kritične epistemologije preučevanja rasizma premisliti implikacije vsesplošno prisotne in dejansko zaklinjane teze o rasi kot družbeno konstruirani kategoriji, ki ji dejansko vedno sledi reifikacija rasnih kategorij, v nekritiko, v neproblematizirano homogeniziranje izkušnje, situacije in možnosti pripisanih pripadnikov. Naše videnje sveta preko prizme rasnih kategorij/identitet je namreč produkt naše rasistične ureditve, ki se producira in reproducira v najrazličnejših kontekstih in dimenzijah, prostorih, institucijah, strukturah od najbolj formalnih do najbolj banalnih. Kar pa ne pomeni, da so

razglašanja o postrasistični družbi kot domnevno radikalne teoretske oziroma epistemološke pozicije, ki zanikajo in odpravljajo kategorijo rase, iz svojega preučevanja a priori progresivne in protirasistične. Kritično nerefektiranje teh kategorij, identitet in ideologij, ki jih producirajo in reproducirajo, namreč rase in s tem rasizem pusti nedotaknjen, s čimer posledično paradoksalno prispeva k reprodukciji in reifikaciji teh kategorij.

Hkrati je vsakršna kritična epistemologija preučevanja rasizmov, ki zanemari povezanost rasizmov z razvojem in delovanjem kapitalističnega sistema in družbenopolitično ureditvijo, organizirano v formo nacionalne države, problematična, redukcionistična in s tem dejansko nekritična. Rasizmi in njihovi produkti rase, kot oblike pripisane identitete, namreč stabilizirajo in mediirajo kapitalistično družbo ter moderno družbenopolitično ureditev, saj posameznike kategorizirajo glede na status, pripisan določeni kategorij. Hkrati legitimirajo formalno in neformalno izključevanje posameznikov iz političnega in družbenega telesa. Posledično so rasne identitete zaradi njihove očitne uporabnosti za elite in ohranjanje ureditve bile in ostajajo primarno polje boja in inštrument, ki ga prevzamejo protirasistični aktivisti z namenom doseganja družbenih sprememb. Na drugi strani pa prav absolutni fokus na rase kot tudi druge pripisane identitete pogostokrat tako aktiviste kot preučevalce rasizma vodi v nerefektiranje in zanemarjanje neločljive povezanosti rasizma s kapitalistično produkcijo tako na lokalni in regionalni kot globalni ravni kot tudi z »normalnim« delovanjem in reprezentacijami nacionalne države. V luči zgornjih uvidov je tudi vsakršno enačenje ksenofobije in rasizma problematično, če slednjo razumemo kot določen niz predsodkov pred tujci/tujim, v večji ali manjši meri prisotnih v vseh družbah v zgodovini. Pri oblikovanju kritične epistemologije je posledično nujno zavreči idejo o rasizmih kot produktih inherentne človeške tendence ter izhajati iz dejstva geopolitične in historične singularnosti teh fenomenov. Hkrati je v luči zgornjih uvidov problematično v oblikovanju kritične epistemologije izhajati iz predpostavk o specifični ostrini in trdoživosti rasizma »belih« delavskih razredov, ki je še kako prisotna v analizi sodobnih fenomenov, kot sta izvolitev Trumpa in uspeh brexita, in ki implicitno predpostavlja protirasistično razsvetljenost srednjih razredov in predvsem elit. Nadalje pa predpostavlja, da so rasizmi nekaj patološkega in iracionalnega ter nepomirljivega s temeljnimi strukturami, institucijami in praksami moderne ureditve. Za oblikovanje kritične epistemologije je hkrati relevantna ideja o globalni vseprisotnosti rasizmov kot produktu globalne razsežnosti kapitalizma in moderne oblike nacionalne države. Posledično je plodno pri preučevanju rasizma izhajati iz dejanskosti, da je vsak lokalno specifičen rasizem hkrati vedno-že vpet v globalne delitve, hierarhije in izključevanja, iz katerih črpa tako ideologijo (v simbolnem smislu) kot materialne prakse. Za sodobno kritično epistemologija pa

je izjemno relevantna tudi ideja o multidimenzionalnosti rasizma, ki se vzpostavlja, konsolidira in perpetuira preko politične, pravne, ekonomske, znanstvene in religiozne sfere, v okviru katerih se kontinuirano vpisujejo meje med rasnimi kategorijami in hierarhična razmerja med njimi ter racionalizira izkoriščanje, izključevanje, nasilje in ubijanje. Ideja multidimenzionalnosti pa je neločljivo povezana z idejo o hkratni simbolni (zbir idej, predpostavk) in materialni naravi rasizmov. Pri preučevanju rasizma je posledično vedno treba razumeti, da ne glede na fokus naše analize rasizem prežema vse sfere sodobnih družb in se preko vseh teh sfer ohranja ter perpetuira.

Pri črpanju idej za kritično epistemologijo rasizma se je treba zavedati tudi temeljnih omejitev izpostavljenih zgodovinskih alternativnih epistemologij, ki so vezane na specifične redukcionizme razumevanja vzpostavljanja in delovanja rasizmov, ki so jih poskušale preseči kasnejše kritične epistemologije. Če je pri Williamsu prisoten problematičen ekonomski redukcionizem, so tako Coxovi kot Willamsovi uvidi problematični z vidika nepremišljanja geneze, produkcije in perpetuiranja rasizma v kontekstu sfere reprodukcije (gospodinjstvo, skrb za otrok, starejše in nebogljene) kot tudi nepremišljanja rasizma kot neločljivo povezanega s patriarhalnimi, heteronormativnimi in drugimi sistemi izključevanja, izkoriščanja, diskriminiranja in deprivilegiranja. Slednjo povezanost sistemov so na primer poskušale nasloviti sodobne feministične in antirasistične teorije interseksionalnosti (cf. Crenshaw 1991), ki so predpostavile izhodiščno prepletenost teh različnih sistemov. Na drugi strani pa so slednje teorije in na njih utemeljene identitetne politike v veliki meri reificirale rasne, spolne in seksualne kategorije preko implicitne ali eksplicitne relegitimacije obstoječe liberalno-demokratske, kapitalistične ureditve, organizirane v formo nacionalne države. Z drugimi besedami, gre za zamenjavo vprašanja, kako misliti odpravo in odpraviti družbene stratifikacije, hierarhije in izkoriščanja, z vprašanjem, kako družbene stratifikacije narediti bolj pravične in dejansko ohraniti temeljne koordinate izkoriščevalskega in izključujočega sistema.

4 Zgodovinske alternativne epistemologije II. – Uvidi Franza Fanona o rasizmu kot neizkoriščen vir idej za sodobne kritične epistemologije

Neizkoriščen vir idej za oblikovanje sodobne kritične epistemologije preučevanja rasizmov niso zgolj uvidi zgodnjih marksističnih pionirjev Williamsa in Coxa. Podobno neizkoriščen, nepoznan, zanemarjen in prikrit vir alternativne epistemologije so tudi predpostavke, ideje in premisleki rasizma, ki jih je podal temeljni avtor postkolonialne teorije Franz Fanon. Kljub veliki popularnosti Fanona

v družboslovni misli⁶ namreč njegova zgodovinsko alternativna epistemologija preučevanja rasizma nikakor ni deležna osrednje pozornosti. Posledično družboslovci v veliki meri spregledajo dejstvo, da je Fanonovo delo prvi sistematičen poskus preučevanja rasizma preko psihoanalize, ki pa jo preplete z idejami drugih teorij (Back in Solomos 2000).

Podobno kot pri marksističnih pionirjih ima tudi Fanonova misel specifične pogoje možnosti, in sicer intenziviranje protikolonialnih bojov (Goldberg 2004). Hkrati pa njegovo pozicijo zaznamuje specifična izkušnja, ki jo je strukturiral francoski kolonialni sistem. Fanona ni mogoče enostavno locirati v določen filozofski oziroma epistemološki pristop, saj v svojih idejah prepleta Marxove ideje, hegeljansko dialektiko, fenomenologijo in eksistencializem, ki jih nadgrajuje s Freudovimi uvidi o delovanju psihe. Fanon je izhodiščno izpostavil konstitutivnost kolonializma za moderni kapitalistični globalni sistem ter osmislil rasizem kot konstitutivno ideologijo in prakso kolonializma. Rasizem v svojem delu *Črna koža, bele maske* (Fanon 1952/2016) opredeli kot intrinzičen družbenim razmerjem kapitalizma in imperializma. V nasprotju z marksističnimi pristopi Coxa in Williamsa Fanon svojega fokusa analize ni usmeril v preučevanje političnih in ekonomskih dejavnikov, temveč na psihoanalitične in fenomenološke dejavnike. Njegova osrednja pozornost je bila usmerjena na preučevanje konstitucije rasializiranih subjektov v kontekstu kolonizacije. Po Fanonu (2016: 35–51) naj bi kolonialna dominacija proizvedla nevrozo v obeh osrednjih kolonialnih pozicijah. Na eni strani naj bi v kolonizatorju proizvedla inferiorizacijo in iluzije. Na drugi strani pa naj bi v koloniziranem (in zasušnjem) proizvedla fobije in tesnobe. Pri tem pa Fanon rasizma ni reduciriral na psihološki odklon ali bolezen, temveč ga je razumel v smislu totalne strukture, ki je vključevala gospodarsko izkoriščanje, zanikanje političnih pravic podjarmljenih in celovito strukturo sistematične produkcije kulturnih reprezentacij, ki je vključevala jezik, romane, filme, folkloro, etnologijo, znanstveni diskurz in popularno kulturo (Fanon 2016: 130–176). Kompleksno razumevanje rasizma je pri Fanonu vidno v njegovih centralnih tesno prepletenih shemah osmišljanja rasizma, in sicer v historičnorasni shemi in epidermalnorasni shemi. Preko historično-rasne sheme Fanon naslovi strukturno dimenzijo rasizma v smislu identificiranja historične kontingence vzpostavljanja rasističnega sistema in mitoloških narativov, ki so vsiljeni podjarmljenim in zasušnjem. Epidermalno-rasna shema pa se nanaša na sedimentacijo t. i. »rasne esence« oziroma na moment, ko se historično-rasna shema konsolidira. Po Fanonu se »črna esenca« in v dialektičnem smislu tudi »bela esenca« učinkovito

6. Njegovi deli *Upor prekletih* (*The Wretched of the Earth*) in *Črna koža, bele maske* (*Black Skin, White Masks*) sta med najbolj citiranimi deli v družboslovju. Po podatkih Google učenjaka imata vsaka po več kot 22.000 citatov.

vzpostavita v historičnem momentu, ko se naracija o tem, kaj pomeni biti »črnc«, ki vključuje raznolike pomene, zgodovinsko pripisane fenotipskim razlikam, formirane s strani »belcev«, stabilizira, okosteni in v določenih primerih naturalizira v okviru družbene zavesti, raznolikih znanstvenih diskurzov ter kulturnih in pravnih praks. Pri »uspešni« tranziciji iz historično-rasne v epidermalno-rasno shemo gre za doseženo splošno stanje vseprisotnosti »belega pogleda« v smislu »belega« mitološkega narativa, ki se manifestira v družbeni zavesti ter se sistematično izraža v družbenih institucijah in praksah. Ko se »beli pogled« konsolidira, deluje v smislu kontinuiranega nadzora posameznikov, pripisanih »črnski« družbenopolitični skupini (Fanon 2016: 95–123). Ključno pri Fanonovem razumevanju rasizma je, da kot historične pogoje možnosti pojava modernega rasizma, temelječega na biološkem osmišljanju rase, izpostavi predhodno vzpostavljeno historično-rasno shemo. Vprašanje različne biologije se pojavi po konsolidaciji historično-rasne sheme v določeni družbenopolitični ureditvi. Hkrati z vzpostavitvijo epidermalno-rasne sheme in fiksacijo »črne esence« se vzpostavi tudi potrebni rasistični sistem, ki zagotavlja »prave« družbenopolitične meje ter ohranja in zagotavlja perpetuiranje »bele« mitologije. Epidermalno-rasna shema se pri tem utrjuje in perpetuira preko sistemskih, deindividualiziranih oblastnih struktur, ki omogočajo, da so tudi najbolj ranljivi in nedolžni člani družbe ne le inštrumenti, temveč tudi akterji rasističnega sistema.⁷ Podjarmljanje kot inferiorno osmišljenih pripadnikov določene rase ima po Fanonu tako zunanjo kot notranjo dimenzijo. Zunanji vidik podjarmljanja je družbeno-politične narave in se manifestira v obliki diskriminatorne zakonodaje ter neenakopravnih izobraževalnih in zaposlovalnih možnosti ter na drugi strani fizičnega in simbolnega nasilja nad »črnimi« telesi. Notranji vidik podjarmljanja pa se vzpostavi v trenutku, ko se podjarmljeni ni več zmožen zoperstaviti odtujujočemu »belemu pogledu« in ponotranji »belo« mitologizirano naracijo. Ko se subjektiviteta »podjarmljenega« destabilizira in slednji prevzame »belo mitologijo«, neposredno discipliniranje v »naravno podjarmljeni subjekt« ni več potrebno.

V luči zgornjih Fanonovih premislekov o rasizmih lahko identificiramo niz uvidov, iz katerih lahko črpa sodobna kritična epistemologija. Podobno kot marksistični pionirji tudi Fanon raso osmisli kot produkt kompleksnega rasističnega sistema, ki predstavlja totalno družbenopolitično in političnoekonomsko strukturo, vključujoč znanost in popularno kulturo.

7. Fanon slednjo refleksijo razvije na podlagi lastne izkušnje kot študenta, ki z Martiniqua pride študirat v prestolnico kolonialne metropole, in učinka, ki ga je nanj imel na prvi pogled nedolžen vzklík otroka »Glej, črnc!« na nekem pariškem vlaku. Kot reflektira Fanon, ga je ta vzklík »fiksiral« znotraj subjektivitete »črnega-drugEGA«, v katero ga je uokviril otrok, ki je že ponotranjil »belo mitologijo« (glej Fanon 2016: 97).

Pri tem pa je eden prvih preučevalcev rasizma, ki je svoj analitični fokus usmeril na interakcijo makrostruktur in subjektov na mikroravni v procesih konstituiranja subjektivitete podjarmljenih, diskriminiranih, zatiranih in izključenih. S tem posledično odpre polje preučevanje rasizmov za kompleksnejšo refleksijo historičnih razmerij med subjektom in njegovo konstitucijo ter strukturami v kontekstu vzpostavljanja, konsolidiranja in delovanja rasizma. Njegove ideje so pomembne predvsem z vidika identifikacije in analize dejavnikov dejanske konsolidacije rasizma v smislu ponotranjenja rasistične ideologije s strani tako »belih« populacij (od elit do najrevnejših, od starih do najmlajših) kot podjarmljenih »črnih« populacij, katerih vsakdanje interakcije, prakse in osmišljanja sveta nezavedno in zavedno reproducirajo rasizme. Za perpetuiranje teh sistemov pa je ključno, da rasializirana osebna psiha podjarmljenih zatira in zavira njihovo lastno emancipacijo. Poleg fokusa na psiho so Fanonovi uvidi o rasizmu izjemno relevantni v razmerju do rasializiranega telesa. Predvsem njegovo razumevanje vzpostavljanja in reproduciranja »črnega« moškega telesa kot mesta, na katerega se projicirajo paranoidne fantazme v smislu telesa, ki je nevarno, nasilno in hkrati grožnja (fizična, seksualna), ki jo je treba odstraniti, ostaja relevantno in nujno za oblikovanje kritične epistemologije. Ključno je za kritično reflektiranje širokega spektra sodobnih rasističnih fenomenov, med drugimi policijskega nasilja in ubijanja temnopoltih v zahodnih državah (predvsem v ZDA, Združenem kraljestvu in Franciji), protimigracijskih politik, ki perpetuirajo to fantazmo, invazij in okupacij zahodnih držav »tretjega sveta« in ubijanja temnopoltih populacij (arabskih in islamskih) z vojaškimi droni.

Pri refleksiji Fanonovih uvidov, ki so relevantni za oblikovanje sodobne kritične epistemologije preučevanja rasizma, pa moramo prespraševati tudi temeljne omejitve in problematičnosti, prisotne v njegovih idejah in premislekih. Problematičnost Fanona se tako kaže v specifični reifikaciji rasnih kategorij, ki jo izvaja preko nepremišljanja ter dejanskega utišanja in brisanja laminalnih pozicij posameznikov in skupin v smislu prečjenja oziroma preoblikovanja določenih rasnih meja, v smislu možnosti in legitimnosti kreacije določenih identitet in ideologij (npr. kreolska identiteta in ideologija) onkraj dihotomij »belec« – »črnc«, kolonizator – kolonizirani. Hkrati je Fanon problematičen z vidika eksplicitnega fokusa na kolonizirano in rasializirano maskulnost »črncev« ter njenega osmišljanja kot izhodišča za oblikovanje uporniškega subjekta, ki je zgolj na prvi pogled subverzivno. Gre namreč za reifikacijo in reprodukcijo maskuline in heteroseksualne patriarhalne norme modernih družbenopolitičnih in političnoekonomskih ureditev ter vzporedno eksplicitno in implicitno podrejanje »črnskih« žensk ter njihove izkušnje in upora (glej Vergès 1996). Podobno kot marksistični pionirji preučevanja rasizma tako ne naslavlja vzajemnega delovanja

multiplih sistemov izkoriščevanja, izključevanja, diskriminiranja in deprivilegiranja oziroma jih v svoji refleksiji do določene mere reproducira. Posledično ima tako tudi politika, utemeljena na njegovih izhodiščih, inherentne omejitve dejanske celovite družbene emancipacije.

5 Sklep

V pričujočem prispevku smo kritično reflektirali dominantno epistemologijo preučevanja kompleksnega družbenopolitičnega fenomena oziroma fenomenov rasizmov, ki v večini ne le prevladujejo, temveč tudi v kritičnih analizah in refleksijah ostaja nereflektirana in kot takšna izhodiščno zamejuje horizont preučevanja, razumevanja in naslavljanja sodobnih rasizmov. Dominantna epistemologija namreč vzpostavi specifične koordinate razumevanja in preučevanja rasizma, ki slednjega trdno in skorajda absolutno ločijo od »normalnega« delovanja sodobnih liberalno-demokratskih, kapitalističnih ureditev, organiziranih v okviru nacionalnih držav ter delujočih v globalnem meddržavnem sistemu in na globalnih kapitalističnih trgih. Rasizem tako zameji kot nekaj individualnega, skrajnega, neracionalnega, nemodernega in patološkega ter časovno in družbenopolitično oddaljenega od sodobnih demokratičnih skupnosti in kapitalizma. Preko analize geneze dominantne epistemologije je pričujoči prispevek ne le kritično reflektiral redukcionistično zamejevanje in razumevanje fenomena rasizma, temveč je hkrati identificiral politične in socioekonomske razloge za ohranjanje dominantne epistemologije, ki ležijo v preprečevanju radikalnih kritik »normalnega« rasističnega delovanja sodobnih ureditev. Nadalje je prispevek naslovil in reflektiral izbrane zgodovinske alternativne epistemologije preučevanja rasizma, ki so se pojavile vzporedno z dominantno, a so bile zaradi njihovega kompleksnejšega in posledično radikalnejšega razumevanja rasizma utišane, pozabljene ali v veliki meri spregledane v dominantni epistemologiji. Prav uvidi reflektiranih alternativnih epistemologij, če so primerno nadgrajeni, tako predvsem v nacionalnih kontekstih, kot je slovenski, kjer ni sistematične tradicije kritičnega reflektiranja in analiziranja fenomena rasizma, lahko predstavljajo izhodišče za grajenje kritičnih epistemologij, ki bi presegle do sedaj pogostokrat nereflektiran dominantni okvir preučevanja.

SUMMARY

The recent reappearance of explicitly racist discourses that fuelled the European migration crisis, the victory of Donald Trump and Brexit has demonstrated that contemporary liberal democracies are not immune to the revitalization of racisms. These phenomena have been met with a substantial growth of analysis of racisms even in national contexts where racist phenomena were rarely analysed. This substantial increase of analyses and reflections has not led to a more critical understanding of racisms and the role they play in contemporary liberal-democratic capitalistic nation states. Hence, the article presupposes that this is the result of the dominance of a specific epistemology that established a specific limiting coordinates for understanding and analysing racisms, which have served and still serve specific strategic goals. It argues that a critical reflection of the dominant epistemology, its issues and its genesis and function is of outmost importance especially in national contexts that have no tradition of systematic analysis of racisms. Additionally, it argues that historical alternative epistemologies can offer useful insights for establishing a framework for a more complex understanding of racisms that mirrors their complexity.

In the first part the major issues of the dominant epistemology are addressed. The article argues that the dominant epistemology prevents critical reflection of hegemonic understanding of racisms that perceives these phenomena as something contingent, as happening elsewhere whether in the past or among the uneducated and the poor, as a pathological state of individuals and groups that firmly hold to irrational ideas of biological superiority and inferiority of specific groups. Furthermore, it establishes racisms as antithetical to liberal-democratic states and as isolated cases of enacted prejudices. This understanding enables a simple epistemological and ontological division between the non-racist good majority and the bad racist minority that subverts the harmony of contemporary liberal-democratic communities characterized by their respect for diversity and minority rights. Hence, the dominant epistemology obfuscates the centrality of racisms in the historical development of liberal-democracies and in their contemporary national and global policies and structures.

In the second part the article demonstrates that American social scientist and European intellectuals working in the US were crucial in developing and consolidating the dominant epistemology. Chief among them were firstly the anthropologist Ruth Benedict and economist Gunnar Myrdal who laid the groundwork, which was expended and consolidated by the anthropologist Ashley Montagu and the philosopher Hannah Arendt who were hugely influential in the US and globally. Montagu was one of the authors of the UNESCO declaration on race and its

rapporteur, while Arendt is considered one of the most influential philosophers of the 20th century. The initial strategic functions of the liberal epistemology were the delegitimization of Nazism and the simultaneous legitimization of western liberal democracy by making racism to appear incompatible with liberal democracy, capitalism and nationalism. In this context, it disconnected Nazism with racist ideas and policies and practices in liberal democracies who were the major colonial powers. This epistemology de-radicalized the reflection and analysis of racism in order to de-radicalize the anti-racist struggles happening in liberal democracies and in the colonies and to consolidate the new post-war global hierarchical order. Racism was understood as being a set of ideas, dogmas or an ideology of inherent racial difference and hierarchy. As such it was understood as static, non-adaptable, irrational ideology and a remainder of an unenlightened past that was believed by pathological individuals and groups who had to be re-educated.

By addressing the forgotten historical alternative epistemologies, the article in the third part offers insights for developing a more comprehensive and complex understanding of racism. In this context the insights of the Marxist sociologist Oliver Cox and historian Eric Williams and the political philosopher Frantz Fanon are analysed and reflected on. Their epistemologies offer a more complex understanding of racism and have a radically different strategic function of fostering revolutionary changes to the existing socio-political and economic order. They demonstrate the central role that modern slavery and colonialism inextricably interlinked with racism played in the genesis of modern capitalism. They demonstrate that racism was constitutive of the modern socio-political and economic system and that it is essential for its functioning and that it has a structural and material nature and is inextricably interlinked with nationalism, the modern state and liberal democracy. Especially Fanon aptly shows that racism is a total structure that included economic exploitation, discrimination, denial of rights of the subjugated, cultural marginalization through systematic cultural production of representations and psychological subjugation. Racism is a complex phenomenon that always entails an internal psychological ("white gaze") and external (discriminating laws, economic exploitation) macro structural dimension that are inextricably linked in creating racialized subjectivities.

Hence the insights of this thinker can offer us a quiet stark corrective to the often-unacknowledged limitations of the dominant epistemology for analysing and understanding racism in their actual complexity.

Literatura

- Adorno, Theodor W., Frenkel-Brunswik, Else, Levinson, Daniel J., in Sanford, R. Nevitt (1950): *The authoritarian personality*. Oxford: Harpers.
- Arendt, Hannah (1951/2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Back, Les, in Solomos, John (2000): *Theories of race and racism: A reader*. Abingdon: Psychology Press.
- Banton, Michael (1970): *The Concept of Racism*. V S. Zubaida (ur.): *Race and Racism*: 286–294. London: Tavistock.
- Baskar, Bojan (2004): *Rasizem, neorasizem, antirasizem: dvojni esej o tranzitivnosti navidezno protislovnih pojmov*. Časopis za kritiko znanosti 32 (217/218): 126–149.
- Benedict, Ruth (1940/1943): *Race: science and politics*. New York: Viking Press.
- Bonacich, Edna (1972): *A theory of ethnic antagonism: The split labor market*. *American Sociological Review* 37 (5): 547–559.
- Bonilla-Silva, Eduardo (1997): *Rethinking Racism: Toward a Structural Interpretation*. *American Sociological Review* 62 (3): 465–480.
- Böröcz, József, and Sarkar, Mahua (2005): *What Is the EU?* *International Sociology* 20 (2): 153–173.
- Cammack, Paul A. (1997): *Capitalism and democracy in the Third World: the doctrine for political development*. London: Leicester University Press.
- Collins, Patricia Hill (2000): *Black feminist thought: Knowledge, consciousness, and the politics of empowerment*. New York: Routledge.
- Cox, Oliver (1945): *Race and caste: A distinction*. *American Journal of Sociology* 50 (5): 360–368.
- Cox, Oliver C. (1959): *Caste, class, & race; a study in social dynamics*. New York: Monthly Review Press.
- Crenshaw, Kimberle (2015): *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color*. *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–1299.
- Du Bois, W. E. B. (1935/2013): *Black Reconstruction in America : toward a history of the part which Black folk played in the attempt to reconstruct democracy in America, 1860–1880*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Fanon, Frantz (1952/2016): *Črna koža, bele maske*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Fredrickson, George M. (2002): *Racism: a short history*. Princeton: Princeton University Press.
- Goldberg, David Theo (2004): *The end (s) of race*. *Postcolonial Studies* 7 (2): 211–230.
- Jalušič, Vlasta (2015): *Rasizem, ideologija in sovraštvo: poskus razumevanja sodobnega rasizma in EU antirasističnih politik v luči teze o rasizmu brez rase*. Časopis za kritiko znanosti 43 (260): 28–43.
- Krašovec, Primož (2004): *»Čeprav to še ni dokazano«: značilna diskurzivna gesta sodobnega institucionalnega rasizma*. *Družboslovne razprave* 20 (46/47): 207–217.

- Lentin, Alana (2015): What does race do? *Ethnic and Racial Studies* 38 (8): 1401–1406.
- Lentin, Alana (2017): On class and identity politics. *Inference Review* 3 (2). Dostopno prek: <https://inference-review.com/letter/on-class-and-identity-politics> (17. 6. 2020).
- Miles, Robert, in Brown, Malcolm (2004): *Racism*. London: Routledge.
- Montagu, Ashley (1945): *Man's Most Dangerous Myth: the Fallacy of Race*. New York: Columbia University Press.
- Myrdal, Gunnar (1944): *Black and African-American Studies: American Dilemma, the Negro Problem and Modern Democracy*. Vol. 2. New Jersey: Transaction Books.
- Pajnik, Mojca (2015): V imenu ljudstva : sodobni procesi rasizacije. *Časopis za kritiko znanosti* 43 (260): 7–15.
- Sears, David O. (1988): Symbolic racism. V P. A. Katz in D. A. Taylor (ur.): *Eliminating racism: Profiles in controversy*: 53–84. New York: Plenum.
- Slootweg, Anne, Reekum, Rogier van, in Schinkel, Willem (2019): The raced constitution of Europe: The Eurobarometer and the statistical imagination of European racism. *European Journal of Cultural Studies* 22 (2): 144–163.
- Sniderman, Paul M., in Piazza, Thomas Leonard (1993): *The scar of race*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stoler, Ann Laura (1997): Racial histories and their regimes of truth. *Political Power and Social Theory* 11 (1): 183–206.
- Van Dijk, Teun A (1993): *Elite discourse and racism*. Vol. 6. Thousand Oaks: Sage.
- Vergès, Françoise (1996): The heritage of Frantz Fanon. *The European Legacy* 1 (3): 994–998.
- Williams, Eric (1944): *Capitalism and slavery*. Chapel Hill: Chapel Hill Press.
- Winant, Howard (2000): Race and Race Theory. *Annual Review of Sociology* 26: 169–185.

Podatki o avtorju

doc. dr. Blaž Vrečko Ilc

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani,

Kardeljeva ploščad 4, 1000 Ljubljana

Telefonska številka: 041 731 942

Elektronski naslov: blaz.ilc@fdv.uni-lj.si